

קשר השתיקה

ההיסטוריונים החדשים ראויים לשבח: הם סייעו לנו להתנער מהבלים ולהג מתוצרת הפוליטרוקים של הציונות, לימדו אותנו על פשעיהם של ממלאי פקודות לדורותיהם, על מכניקות הגירוש, על פעולות 'התגמול' (היזומות), על יחסו האמביוולנטי של היישוב למבחי יהדות אירופה ועל אידיאולוגית השוויון (המזויף) כמיתוס מגייס.

אבל להיסטוריונים אלה יש גם נקודה עיוורת, ולכן קשר שתיקה נוסף טרם פוצח: אני מתכוון לקשר השתיקה הבין-דורי בין הקומיסרים האידיאולוגיים של הציונות המגשימה ("מלח הארץ") לבין האינטלקטואלים של השמאל הישראלי בן ימינו (גם כן "מלח הארץ"). זו הסכמה שבשתיקה בין שני דורות של הגמוניה אשכנזית – כלפי הבעיה המזרחית.

בעניין זה נשאר הדור הצעיר של האינטלקטואלים האשכנזים, לרבות ההיסטוריונים החדשים, נאמן ומזדהה עם דור הוריו. "השמאל" הישראלי הציוני מוכן להשקיע את כל כולו בחשיפת העוולות שנעשו ונעשים לפלסטינים, אך אינו מוכן להתייבץ ולהוקיע את דור ההורים על גזענותו כלפי היהודים המזרחים. חשוב יותר: דור זה אינו מוכן כלל להודות ששאלת המזרחיות היא בעיה אקטואלית מרכזית. כך האינטלקטואלים וכך הפוליטיקאים: דדי צוקר, יוסי שריד וחבריהם אינם מפגינים כל מעש למען הקבוצות שהיו צריכות לעמוד בראש מעיניהם. הם מתהדרים בתווית "שמאל" כפי שדור הוריהם השתמש במושג "שוויון". בדיוק כפי שהוריהם לא היו שוויוניים, הם אינם אנשי שמאל. התוצאה היא מזרחים מן המעמד הנמוך, פעילי שכונות ואף אינטלקטואלים מזרחים המפגינים עוינות גם כלפי תנועת העבודה המסורתית וגם כלפי יורשיה. מדוע להוט השמאל לעסוק בבעיה הפלסטינית ומדוע הוא מכחיש את הסוגיה המזרחית, שלהחרפתה הוא שותף? עצם העובדה שהדור הצעיר של "השמאל" הישראלי אינו מזהה את המכנה המשותף הבולט בין שתי הקהילות הללו – הפלסטינים והמזרחים – מעוררת חשד ותמיהה. אבל בעצם הסברה אינו קשה: הוקעת העוול שנעשה לפלסטינים אינה מסכנת את מעמדם של האינטלקטואלים האשכנזים בני דורנו. היא לא מסכנת אותם כקבוצה תרבותית הגמונית בתוך החברה הישראלית ולא כמעמד כלכלי. היא לא מסכנת את הגדרתם העצמית כנציגי התרבות המערבית בתוך המזרח הערבי (או ה"ים-תיכוני", אם נשתמש בביטוי מטאפורי מעדן למען החרדים מהתווית "ערבי"). העיסוק בעוול שנעשה לפלסטינים מספק את זרי הדפנה של ההומניזם, את העמדה היוקרתית של שוחמי פרות קדושות ושואפי שלום, את תווית המרדנות, את הקתרזיס לנוכח עוולות דור ההורים. כלומר המזרח – הבלתי מוכר, המאיים, הלא-רציונלי – מקובל על ה"רדיקלים" כל עוד הוא נשאר מחוץ לגדר – כמו הפלסטינים. הוא ניתן לעיכול כל עוד אפשר לסמנו, להפכו ל"אחר" ולהרחיקו. מתוך זה אפשר להבין למה תומך השמאל הישראלי בהפרדה ובשתי מדינות לשני עמים.

בשל אותו חשש מן המזרח פיתחו ישראלים רבים, לרבות אנשי שמאל ברוח מרצ, הכחשה כלפי מזרחיותם של היהודים המזרחים, שהרי את היהודים המזרחים אי אפשר להפוך ל"אחר" או להוציא אל מחוץ לגדר. לכל היותר אפשר לבנות כבישים עוקפי עירות פיתוח ושכונות עוני. ההכחשה היא אמצעי ההגנה: אם יכירו אנשי השמאל בעוול שנעשה למזרחים וישאפו לתקן אותו, יצטרכו לתקן גם את עצמם. הם יצטרכו לוותר על מעמדם ההגמוני, לחלק אחרת את העוגה הלאומית, להשתלב באיזור כשוויים ולא כפטרונים. הם יצטרכו לשנות את תכניות הלימודים, מהמוסדות להשכלה גבוהה ועד לגן הילדים. הם יידרשו להקים אקדמיה למוסיקה קלאסית ערבית (למשל אנדלוסית), ללמד מקורות של תרבות עמי ערב (ולא רק מקורות של תרבות המערב), ללמוד וללמד את השירה והשפה הערבית. הם יצטרכו להיפרד מן הזיקה הבלעדית לאירופה ולצפון אמריקה, ממה שנתפס בעיניהם אוניוורסלי. נוכח כל הסכנות האלה הנשק האפקטיבי הוא שתיקה: ההכרה במזרחיות כתופעה פנים ישראלית היא מאבו.

מתוך כך אפשר להבין את שטחיות עמדתו של "השמאל" כלפי הפלסטינים. השמאל הוא פרו-פלסטיני כל עוד אין הפלסטינים תובעים את זכות השיבה, כל עוד יש חלוקה, כל עוד יש הפרדה, כל עוד מוותרים הפלסטינים על בתיהם במלביה וביפו, כל עוד תישאר המדינה יהודית (ומערבית) וכל עוד ימשיכו הפלסטינים המכונים "ערביי ישראל" להיות נוכחים נפקדים. אילו היו האינטלקטואלים של השמאל משוחררים באמת מהמיתוסים של דור ההורים הם היו חושפים את הציונות כתנועה אירופית אנטי-מזרחית אשר הגיעה למזרח (מסיבות מוצדקות או לא-מוצדקות) ולא ראתה בו ישות פוליטית אלא מדבר הזקוק להפריה, אילו היו ההורים והבנים – האשכנזים – מכירים במזרח כביישות פוליטית היו מבחינים גם במכנה המשותף בין המזרחיות היהודית למזרחיות המוסלמית והנוצרית. הם היו מבינים שהאנטגוניזם רב השנים בין המזרחים לבין הערבים הוא בחלקו תוצר של תקיעת טריז אירופי בין מזרחים למזרחים. אבל השמאל הישראלי ממשיך את מדיניות העיוורון וההתנשאות של הוריו השמרנים.

ברור איפוא מדוע עסקה החברה הישראלית כל השנים בדה-פוליטיזציה של שאלת המזרחים. המזרחיות הוצגה כקוריוז מקומי, כאוסף מיצגים תרבותיים כמו נענע, חומס, עבודות-יד תימניות או מופלטה. כל ניסיון להפכה לשאלה פוליטית נתקל בדה-לגיטימציה ובהכחשה כמו כל מאבו חברתי אחר. מצד אחד

תהליכי הדה-פוליטיזציה הללו השפיעו גם על ההיסטוריונים החדשים. למרות הרדיקליות שלהם לכאורה, הם אינם עוסקים באופן מעמיק בהיסטוריוגרפיה מזרחית – למרות שנושאים הזועקים לטיפול מונחים ממש לרגליהם. שתי דוגמאות קטנות, ידועות למדי: עדיין לא נעשה מחקר מקיף ובעל תהודה על המניפולציות של התנועה הציונית בהבאת יהודי תימן. משום מה ההיסטוריונים החדשים לא מתעניינים בכך. אף אחד מן האינטלקטואלים בני דורנו לא עוסק באנלוגיות בין אי-כניעתם של התימנים לבעלי האדמות במושבות לבין אי-כניעתם של התימנים בפרשת עוזי משולם. בתפיסה הפולקלוריסטית האשכנזית, התימנים נשארו נקיים, צייתנים, אוהבי עבודה וציוניים.

אף אחד מההיסטוריונים החדשים – לוחמי זכויות האזרח – לא התעורר לעסוק בפרשיות המחרידות של חטיפות ילדי תימן. מי מהם הפגין למען הקמת ועדות חקירה? באותה מידה, אף אחד מן ההיסטוריונים החדשים לא עוסק ברצינות מספקת בעדויות על הפרובוקציות של התנועה הציונית בעיראק, בתחילת שנות החמישים, שנועדו לזרו את העליה לישראל. כמעט אף אחד מהם לא שואל כיצד הסכימה התנועה הציונית להלאמה של רכוש יהודי עיראק, ואם לא הייתה זו תוצאה של חשש שהמפגש של עיראקים אמידים עם המעברות יחזיר אותם בהמוניהם אל ארץ מוצאם.

אלה שהתנסו בפעילות מזרחית יודעים לספר עד כמה חרדים האשכנזים בכל פעם שעולה שאלת הכמיהה של מזרחים לזהות ייחודית. יש לחרדה זו בדרך כלל כמה תגובות אשכנזיות אופייניות. בולטות בהן שתיים: המענה שאין מעם לעסוק בעוולות היסטוריות, שהרי גם קבוצות אתניות אחרות, כמו הפולנים, ההונגרים או הרומנים סבלו קשיי קליטה, השפלה ודחייה. מענה נוספת היא שהבעיה נעלמת והולכת, הפערים נסגרים, שיש נישואים בין-עדתיים, שיש מזרחים בפוליטיקה ושמפתחת תרבות "ישראלית". כל מי שמעז למעון אחרת עובר דיסקרמיזציה, מכונה "מקצוען עדתי", מואשם שהוא מנסה להפוך עלבון להון אישי ושהוא פוגע באחדות העם (אחדות העם וקונצנזוס היו תמיד מיתוס מגייס ומנגנון השתקה של מיעוטים). והמוחך מכל: בכל פעם שאינטלקטואל מזרחי טוען שקיימת בארץ גזענות, הוא מואשם בגזענות כלפי אשכנזים ומתויג כקיצוני.

אלא שלכל הטענות יש תשובות משכנעות. ראשית, אין ספק שגם יוצאי ארצות אירופה סבלו קשיי הגירה, וחלקם אף התנשאות של היישוב, אך ההבדלים בין חוויות אלה לבין השפלת המזרחים משמעותיים ומכריעים. לא היה ספק שיוצאי מזרח אירופה ישתלבו יפה מאוד כמעצבי תרבות וכמעמד בינוני מובהק בחברה הישראלית, כפי שלא היה ספק שהעולים החדשים מרוסיה בשנות השבעים יתמקמו במרכז החברה וכך גם עולי רוסיה בשנות התשעים (לעומת זאת אין ספק שהאתיופים יתמקמו כ"חלשים", "שכבות מצוקה", "טעוני טיפוח" וכיוצא באלה). העולים המזרחים תועלו לשולי הכלכלה וקופחו על ידי הממסד הקולט בהקצאת מים, קרקע, דירות ומשרות.

המענה שהפערים נסגרים והולכים נשמעת עוד משנות החמישים. המציאות הפוכה, הקשר בין מוצא להישגים מתהדק והולך. הפערים אינם רק נחלת דור המדבר, הם שרירים וקיימים בקרב הדור השני ואף מתרחבים. במחקר שבדק את מצבם של ילדי הארץ בני הורים מזרחים בהשוואה לילידי הארץ בני הורים אשכנזים, נמצא כי ב-1975 השתכרו גברים מזרחים 79% אחוזים משכר האשכנזים, ב-1992 היה השיעור 68% אחוזים. החוקרים מיחסים שלישי מהפער הזה להפליה. הם התמקדו גם בבני המחזור הצעיר (בני 25-29), אשר שיפר במידת מה את מצבו בין השנים 75 ל-92. שיעור בעלי תואר ראשון בקרב המזרחים היה 3.3 אחוזים ב-75, ועלה ל-7.7 אחוזים ב-92. בקרב האשכנזים: 23.8 אחוזים בשנת 75, 31.1 אחוזים בשנת 92. כאן המגמה איפוא חיובית, ואם הפער באחוז בעלי התואר הראשון ישתנה באותו קצב, מציינים החוקרים, ינון כהן ויצחק הברפלד, ישתווה הפער בהשכלה בעוד 94 שנים. הדור שישג זאת עדיין לא נולד. אחת התוצאות המרות של הכחשת המזרחיות היא שהדור השני והשלישי של המזרחים מבין את הזהות המזרחית שלו (אם בכלל) כאנטגוניזם לאשכנזיות. הוא מזרחי לא כחיבור תרבותי של ממש אלא כזהות ישראלית מסוימת הכרוכה בכעס ובתסכול. זהו "מזרח" חדש, של מזרחים ישראלים בלבד.

ואילו השמאל הישראלי החדש לא ראוי להתכנות שמאל. הוא מורכב ברובו מאשכנזים שאין להם כל קשר לסוגיות חברתיות. עסקני שלום עכשיו, פעילים שונים של מרצ ואינטלקטואלים מתנשאים מן הפקולטאות למדעי החברה והרוח ("החדשים"), אינם מתעוררים למראה עוולות הדיכוי המכוער של המוני עניים, "אנשי שוליים", "שכבות חלשות", "טעוני טיפוח". רוב רובם של פעילי ה"שמאל" הם בורגנים אמידים, אנשי קהילת העסקים, פרופסורים למינהל עסקים ולכלכלה. כאשר הם מדברים על השלום או על החזרת השטחים הם קושרים זאת בצמיחה כלכלית, במהפכת מיחשוב ובטיפוח מצוינות. כלכלנים המזוהים עם מרצ ושלום עכשיו תומכים באופן חד משמעי בהפרטה ובצמיחה כלכלית ("מזרח תיכון חדש"), וממשלות ישראל מגדילות את אי-השיוון למען צמיחה כלכלית כמיטב המסורת של כלכלת צד ההיצע. הן מאפשרות להון לנצל את המדינה לצרכיו.

השמאל של מרצ הוא שמאל מזויף: שמאל של "חירות" (כלכלית), ולא שמאל של שיויון ושל סולידריות. אפילו משפמני זכויות האזרח של מרצ עוסקים הרבה מאוד בזכויות אדם על פי המסורת הליברלית אולם אינם עוסקים בזכויות אחרות של האזרח מול השלטון, כפי שמחייבת מסורת סוציאל-דמוקרטית. אין הם עוסקים בזכויות חינוך, זכויות דיור או זכויות בפיתוח תרבות אתנית. את התביעה לזכויות כאלה הם משאירים לש"ס, לחרדים ולשאר קבוצות האינטרסים. בתוך הקשר זה יכול היה שמעון פרס למעון שהבעיה של העניים היא שהם עניים.

למען הדיוק ההיסטורי: לא רק השמאל ותנועת העבודה אשמים בהתרחקות המזרחים מהם. חלק מהאשמה יש לתלות בהצלחתו של הימין להשתמש במזרחים ולהלהיבם בסמליו הלאומניים האנטי-ערבים. בשני העשורים האחרונים, אחד האויבים הגדולים של הצדק החברתי בארץ הוא דוד לוי שתפס את משבצת הקיפוח והפך אותה לריטוריקה חלולה. יש להאשים בכך גם את הפוליטרוקים המזרחים לדורותיהם, משה שחל, שלמה הלל, שמעון שיטריח, יצחק נבון, שושנה ארבלי-אלמוזלינו, משה קצב, מרדכי בן-פורת, ועוד רבים אחרים – מזרחים מלידה אך לא מזרחים בתודעה, שעשו דה-לגיטימציה למזרחיות כענין של פוליטיקה. בכנסת הנוכחית יש מספר ניכר של פוליטיקאים מזרחים. אין בהם ולו אחד אשר פרש אידיאולוגיה מזרחית חברתית סדורה. כולם משחקים בכלים, במגרש ובשפה של ההגמוניה האשכנזית. אין שמאל אמיתי שיציע מצע חברתי דמוקרטי, שידחה את השיח הליברלי של מרצ ואת השיח הפשיסטי של הימין. אין שמאל שיאפשר גם למזרחים היהודים להיות מפויסים עם מקורותיהם הערבים בלי אפולוגטיקה או הכחשה, ויאפשר לאשכנזים הישראלים להכיר במזרחיות של המזרחים בישראל. אין שמאל שיאפשר כינון זהות מזרחית לא מתוך קונפליקט אלא מתוך חירות תרבותית. את השמאל הזה יוכלו ליוזם, כנראה, רק מזרחים.